

نگاهی به انوار المشعشعین

مرتضی شفیعی اردستانی

کتاب ارزشمند دیگری که درباره تاریخ قم نوشته شده، انوار المشعشعین است، که در موضوع قم‌شناسی کتابی جامع به‌شمار می‌رود. مؤلف این کتاب، شیخ محمدعلی بن حسین بن علی بن بهاء‌الدین نائینی اردستانی کچوئی،^۵ معروف به آقا شیخ محمدعلی کچوئی، از علما و نویسندگان نیمه اول قرن چهاردهم هجری قمری است. درباره زندگانی و استادان کچوئی اطلاعاتی اندک در برخی منابع آمده است. خود ایشان نیز در تألیفاتش اشاره‌ای به آنها ندارد؛ ولی طبق برخی قرائن، در نیمه دوم قرن سیزدهم هجری قمری در روستای کچویه که امروزه «کچومتقال» نامیده می‌شود و در دوازده کیلومتری جنوب شرقی اردستان قرار دارد، دیده به جهان گشوده است. کچوئی مقدمات علوم را در زادگاه خود و شهر اردستان فراگرفت. سپس برای ادامه تحصیل رهسپار قم گردید و در محله امام‌زاده سلطان محمد شریف ساکن شد، و تا آخر عمر، در آنجا به سر برد. وی در آثارش به این مطلب اشاره کرده است.

وی در قم از محضر علمای وقت بهره‌مند گردید. ایشان از شاگردان برجسته آیت‌الله ملا غلام‌رضا قمی (۱۲۵۵-۱۳۳۲ق)، معروف به حاج آخوند، صاحب کتاب قلائد الفرائد است، که از بهترین حاشیه‌ها بر فرائد الاصول شیخ انصاری به‌شمار می‌رود. آقا شیخ محمدعلی در قم ازدواج کرده و داماد آیت‌الله حاج

دانشمندان، به تناسب تخصص و مطالعات خود، کتابها و رساله‌ها و مقاله‌هایی گوناگون درباره قم و پیرامون آن نوشته‌اند. نخستین کتابی که در قرن چهارم هجری قمری درباره قم و به زبان عربی نگاشته شده، تاریخ قم است. این کتاب، نوشته ابوعلی حسن بن محمد بن حسن قمی شیبانی، از مورخان و دوستان ابوالفضل محمد بن حسین عمید قمی، وزیر دانشمند رکن‌الدوله دیلمی و برادر ابوالقاسم علی بن محمد بن حسن کاتب، حاکم قم در هنگام سلطنت رکن‌الدوله در سال ۳۵۲ ق است.^۱ ابوعلی به دستور ابن‌عمید به تألیف آن اقدام نموده و با جمع‌آوری اخبار مربوط به قم و اهل آن و نیز با افزودن پاره‌ای مطالب سودمند دیگر، آن را تاریخ قم نام نهاده و به اسم صاحب بن عبّاد طالقانی، وزیر دانشمند فخرالدوله دیلمی، تدوین کرده و وقایع مربوط به قم را تا پایان سال ۳۷۸ ق در آن گرد آورده و به وی تقدیم داشته است.^۲

کتاب مزبور، بیست باب دارد که فهرست ابواب آن در مقدمه کتاب تاریخ قم آمده است. متأسفانه اکنون اصل کتاب در دست نیست، اما ترجمه آن به زبان فارسی، تا باب پنجم، موجود است. مترجم کتاب، تاج‌الدین حسن بن علی بن حسن بن عبدالملک قمی (متوفی ۸۴۷ق)، از فضلاء قم است که به دستور خواجه فخرالدین ابراهیم وزیر بین سالهای ۸۰۵ و ۸۰۶ هجری قمری آن را از عربی به فارسی برگردانده است.^۳ گویا ترجمه کتاب در چند مجلد بوده است که اکنون جلد اول آن مشتمل بر قسمتی از آغاز کتاب تا نیمه باب پنجم موجود است، و در سال ۱۳۱۳ ش به کوشش مرحوم سید جلال‌الدین تهرانی بر اساس نسخه فارسی تحریر شده در سال ۱۰۰۱ ق چاپ شده است، و از مجلدات دیگر آن اطلاعی در دست نیست.^۴

۱. میراث شهاب، سال ۵، شماره ۳ و ۴، پیاپی ۱۷ و ۱۸، پاییز و زمستان ۱۳۷۸، ص ۶۵، «برگی از تاریخ قم»، تحقیق علی رفیعی علام‌رودشتی.

۲. همان، ص ۸۲.

۳. همان.

۴. کتاب‌شناسی آثار مربوط به قم، سید حسین مدرسی طباطبائی، چاپ حکمت، ۱۳۵۳، ص ۱۱-۴۳؛ مقدمه ترجمه تاریخ قم.

۵. دستخط آیت‌الله مرعشی نجفی در جلد دوم انوار المشعشعین، موجود در کتابخانه ایشان.

در بارهٔ جلد سوم نوشته‌اند که مؤلف آن رنج بسیار برده و کوششی شایان احترام و استقصائی به کمال مبذول داشته است. او بسیاری از مصادر را در دست نداشته، لیکن آنچه را دیده، به درستی استخراج کرده و نام کسی را از قلم نینداخته است.^۶ این مطلب دربارهٔ جلدهای اول و دوم نیز صادق است.^۷

کچوئی پس از چندی در جلد اول تجدید نظر نموده و تحریری جدید و مفصل‌تر از آن با نام تحفة الفاطمیه الموسویه فی ذکر اخبار بلده قم، نگاشته است. آغاز نگارش این کتاب، سال ۱۳۲۷، و پایان آن سال ۱۳۲۸ ق، در ۴۱۵ صفحهٔ رحلی، است.^۸ او در جلدهای دوم و سوم، از این کتاب و تحریر جدید آن یاد کرده است.

وی جز کتابهای یاد شده که دربارهٔ قم نوشته است، رساله‌ای در توحید و رساله‌ای دیگر در رد صوفیان نگاشته که هر دو را در کتاب منور القلوب مدون ساخته است.^۹

به گفتهٔ مؤلف آثار مربوط به قم، کچوئی در سال ۱۳۳۰ یا اوایل ۱۳۳۱ ق،^{۱۰} و طبق دستخط حضرت آیت‌الله مرعشی نجفی^{۱۱} در آغاز جلد دوم در سال ۱۳۳۵ ق، دیده از جهان فرو بسته و در مقبرهٔ شیخان قم در جوار آیت‌الله میرزای قمی، صاحب قوانین الاصول، به خاک سپرده شده است.

سه جلد کتاب انوار المشعشعین به همت دکتر سید محمود مرعشی نجفی در قم، به سال ۱۳۸۱ ش، به طرز زیبا چاپ شده است. امید می‌رود ریاض المحدثین کچوئی نیز که نسخهٔ اصل آن در کتابخانهٔ آیت‌الله مرعشی موجود است، در آینده‌ای نزدیک منتشر گردد.

۱. دستخط آیت‌الله مرعشی نجفی در جلد دوم انوار المشعشعین. ابوالقاسم رفیعی، در آشنکدهٔ اردستان، بخش دوم، ص ۲۹۶، کچوئی را داماد آقا میرزا ابوالحسن، فرزند آیت‌الله حاج ملا محمد صادق قمی، دانسته است.

۲. مقصود از حاجی نوری، حاجی میرزا حسین نوری، حدیث‌شناس مشهور شیعه در قرن سیزدهم هجری قمری و صاحب مستدرک وسائل الشیعه است.

۳. دستخط آیت‌الله مرعشی نجفی در جلد دوم انوار المشعشعین.

۴. انوار المشعشعین، ج ۱، کتابخانهٔ آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۳۸۱، مقدمه.

۵. کتاب‌شناسی آثار مربوط به قم، ص ۱۳۲ - ۱۵۹؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانهٔ آیت‌الله مرعشی نجفی، ج ۱۵، ص ۱۲۳.

۶. کتاب‌شناسی آثار مربوط به قم، ص ۱۳۷.

۷. مقدمهٔ جلد اول انوار المشعشعین.

۸. کتاب‌شناسی آثار مربوط به قم، ص ۱۶۰؛ میراث شهاب، شماره ۳ و ۴، سال

۵، پاییز و زمستان ۱۳۷۸، ص ۶۸.

۹. کتاب‌شناسی آثار مربوط به قم، ص ۱۳۲.

۱۰. همان.

ملا محمد صادق قمی، بانی مدرسهٔ حاجی در قم، بوده^۱ و از حاجی نوری^۲ روایت نموده است. اعقاب کچوئی در قم ساکن بوده‌اند و یکی از پسران معروفش حاج میرزا غفار نام داشته است.^۳

در قم طایفه‌ای ساکن‌اند که اصالتاً کچوئی هستند و به «کچوئی» و «گل‌افشان» و «الهی» شهرت دارند. کچوئی در میانهٔ سالهای ۱۳۲۵ تا ۱۳۳۰ ق کتاب انوار المشعشعین را در سه جلد نگاشته و برای هر یک از آنها، متناسب با محتوا و موضوع، نامی جداگانه برگزیده است:

۱. جلد اول، انوار المشعشعین فی ذکر شرافة قم و القمیین است که در سال ۱۳۲۵ ق آن را تألیف نموده است، و دو سال بعد، به خط احمد بن محمد هزارجریبی، به اهتمام حاج شیخ احمد شیرازی کتابفروش در تیمچهٔ حاجب‌الدوله در ۲۴۲ صفحه در تهران به چاپ سنگی رسیده است.

آقا شیخ محمدعلی با استفاده از تاریخ قم، به‌ویژه بخشهایی از باب اول و چهارم و پنجم آن، مطالبی را بیان کرده و آن‌گاه با بهره‌گیری از منابع متأخرتر، به تکمیل مطالب تاریخی پرداخته است. این کتاب دوازده باب دارد، و هر باب، چند فصل.

۲. جلد دوم، انوار المشعشعین فی ذکر ورود الطالبیین الی القمیین نام دارد، و در یک مقدمه و دوازده باب و یک خاتمه، در ۳۷۸ صفحه، تنظیم شده است که نسخهٔ خطی و عکسی آن در کتابخانهٔ بزرگ آیت‌الله مرعشی نجفی در قم، همراه جلدهای اول و دوم، موجود است.^۴

تدوین این کتاب دو سال به طول انجامیده و در چند جا مؤلف از سال ۱۳۲۸ و ۱۳۳۰ ق یاد کرده است. موضوع این جلد عبارت است از آمدن امام‌زاده‌های واجب‌التکریم به قم و حالات آنان، که نخست به تاریخ زندگی معصومان (ع) پرداخته و آن‌گاه تاریخ هجرت فرزندان ایشان به قم را آورده و محل دفن آنان را مشخص کرده است.

۳. جلد سوم، انوار المشعشعین فی بیان حالات الرواة و القمیین است. در این جلد، سرگذشت حدود هفتصد نفر از محدثان و فقیهان قم را طبق حروف الفبا آورده است. دو تحریر از این کتاب در دست است: یکی به فارسی، در ۳۶۱ صفحه، و دیگری به عربی، در ۶۷۰ صفحه، که در حقیقت ترجمهٔ فارسی به عربی است و ریاض المحدثین فی ترجمهٔ الرواة العلماء القمیین من الاولین و الاخرین نام دارد. نسخه‌ای از این کتاب، به شمارهٔ ۵۷۲۷، در کتابخانهٔ بزرگ آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی^۵ موجود است.